

Rusya Müslümanları Örneğinde Din ve Vicdan Özgürlüğü Sorunu

Şir Muhammed DUALI*

The Problem of Freedom of Conscience and Religion in the case of Muslims in Russia

Citation/©: Dualı, Şir Muhammed, (2012). The Problem of Freedom of Conscience and Religion in the case of Muslims in Russia, *Milel ve Nihal*, 9 (1), 81-104.

Abstract: This article discusses the issue of the freedom of conscience and religion with examples of Muslims in the Russian Federation. Firstly, it dealt with the freedom of conscience and religion discussed in time of Tsarist Russia. After that, it is evaluated the point of view the Soviet Union, as an atheist ideology, to the freedom of conscience and religion in the light of Constitutional article about that. Finally, its set that the problems of practicing the law concerning with that article in modern Russia.

Key Words: Russia, Soviet, Religion, Freedom, Constitution, Orthodox, Islam.

Atıf/©: Dualı, Şir Muhammed, (2012). Rusya Müslümanları Örneğinde Din ve Vicdan Özgürlüğü Sorunu, *Milel ve Nihal*, 9 (1), 81-104.

Öz: Bu makale Rusya Müslümanları örneğinde, din ve vicdan özgürlüğü konusunu örnekleriyle birlikte incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede ilk

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Bilimleri ABD. [muhammed.duali@gop.edu.tr].

olarak Çarlık Rusya'sı dönemi din ve vicdan özgürlüğü adına yapılan değişiklikler ele alınmış, daha sonra ateist bir ideolojiye sahip Sovyetler Birliği dönemi yönetiminin din ve vicdan özgürlüğüne bakış açısı, yine Sovyet anayasasının ilgili maddesi ışığında değerlendirilmiştir. Son olarak da günümüz Rusya'sında din ve vicdan özgürlüğünün anayasal ilkeleri ve uygulamada meydana gelen sıkıntılar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Sovyetler, Din, Özgürlük, Anayasa, Ortodoksluk, İslam.

Giriş

Günümüz modern dünyasında din ve vicdan özgürlüğü konusu sıkça gündeme gelen bir olgu haline gelmiştir. Sosyal refahında bir ögesi olan din ve vicdan özgürlüğü, toplum içerisinde bireyin dinî özgürlüğünü garanti altına alır, ona herhangi bir inanç biçimini seçme hakkı tanır ve inancı doğrultusunda hareket etme imkânı sağlar. Din ve vicdan özgürlüğü aynı zamanda tolerans, hoşgörü ve işbirliği gibi kavramlarla da yakından ilişkilidir. Dolayısıyla din ve vicdan özgürlüğü denildiğinde insan olmanın iki temel yönü ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki bireyin vicdanî bir kanaate sahip olması, bir diğeryse bu kanaatini herhangi bir baskı olmaksızın özgürce dışa yansıtabilmesidir¹. Vicdan özgürlüğü, kişinin inandığını veya inanmadığını korkusuzca, çekinmeden açıklayabilmesinde ifadesini bulmaktadır. Din özgürlüğü ise kişinin inancını ifade etmekle kalmayıp onu pratiğe dökmesi ve inancının emirlerini yerine getirmesi, yasaklarından da uzak durması anlamına gelmektedir.

Kuşkusuz din ve vicdan özgürlüğü tarihi süreç içerisinde çeşitli evrelerden geçmiştir. Batı toplumlarında din özgürlüğünün kuramsal temelleri Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte ortaya çıkmış olmasına karşın, İslam toplumlarında bu alanda çok erken dönemlerden itibaren kayda değer kazanımlar elde edilmiştir. Batı toplumlarında endüstriyel gelişmenin de katkısıyla demokratik hak ve özgürlükler alanı genişlemiş, diğer toplumlarla bir arada yaşama kültürü kısmen de olsa gelişme kaydetmiştir. Bunun sonucunda bu ülkelerin birçoğunda vicdan özgürlüğü an-

¹ Mustafa Erdoğan, "Sivil Özgürlük Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü," *TGTV İstişare Toplantısı*, 4-5, Kasım, 2000, s. 65.

layışı yeni boyutlar kazanmıştır. Bu ise zaman içerisinde din ve vicdan özgürlüğünün sadece din seçimi konusunda elde edilen bir hak olmaktan öte, bireysel hak ve düşünce özgürlüğü olarak da algılanmasına yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yenedünya düzeniyle birlikte din ve vicdan özgürlüğü konusu uluslararası bir boyuta taşınarak bu alanda mevcut eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Kuşkusuz Batıda ortaya çıkan reform hareketlerinden azami derecede etkilenen ve zaman içerisinde din ve vicdan özgürlüğü konusunda somut adımlar atmak mecburiyetinde kalan ülkeler arasında Rusya da bulunmaktadır. Rusya'da din ve vicdan özgürlüğü alanında meydana gelen değişiklikler üç başlık altında değerlendirilebilir. Bunlardan ilki Çarlık Rusya'sının son dönemlerini kapsarken, ikincisi Sovyetler Birliği zamanında yürürlüğe konan uygulamaları içermektedir. Üçüncüsü ve konumuz açısından önemli olan dönem ise modern Rusya'da din ve vicdan özgürlüğü alanında gelinen noktaya ve bu süreçte Rusya Müslümanlarının karşı karşıya kaldıkları olumsuzluklara ışık tutmaktadır. Burada, Rusya'da din ve vicdan özgürlüğü konusunu tarihsel ve sosyolojik açıdan incelenmesi hedeflenmektedir.

1. Çarlık Rusya'sında Din ve Vicdan Özgürlüğü Sorunu

Çok eski devirlerden Aydınlanma çağına değin Batıda, devletlerin koydukları kanun ve yasalar genellikle gücünü dinden almıştır. Dolayısıyla devlet aynı zamanda dinin koruyucusu konumunda olmuştur. Bu durumun değişime uğraması ilk olarak Rönesans'la birlikte Avrupa'da başlamıştır. Rusya'da ise bu süreç Birinci Petro'nun (Çarlık dönemi, 1682-1725) Batılılaşma ve laikleşme politikaları sonucu 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren dinin devlet kontrolü altına alınması girişimiyle başlamıştır. Ancak Petro dönemi devlet politikasının da Ortodoks merkezli kalması, özellikle İslam'a ve Müslüman nüfusa karşı öteden beri devam eden aşırı baskıyı ortadan kaldırmamıştır. Nitekim 1552 yılında Kazan Hanlığının Ruslarca işgal edilmesiyle birlikte Müslümanlar Rus tahakkümü altına girmiş ve bu tarihten itibaren iki asır sürece kolan

zorla Hıristiyanlaştırma politikası başlatılmıştır. Ayrıca Kazan'ın Müslüman halkı şehirden uzaklaştırılarak yerine yedi bin civarında Rus yerleştirilmiştir². Türkçe konuşan halkların zorla Hıristiyanlaştırılması ve asimilasyon politikası ancak 1773 yılında çıkartılan Dini Hoşgörü Kararnamesi'yle kısmen ortadan kaldırılmış, 1788 yılı itibarıyla da Müslüman Ruhani Meclisinin oluşturulmasına onay verilmiştir. Ayrıca Müslümanların belli bölgelerde cami inşa etmelerine de olanak sağlanmıştır. Ancak iki asır boyunca sürdürülen asimilasyon politikası, bölgede İslam'ın sosyal ve kültürel açıdan uygulanabilirliğini neredeyse imkânsız hale getirmiştir³. 1800'lü yıllardan itibaren İslam'ın imparatorluk içerisinde kabul görmeye başlaması beraberinde Müslümanların belli başlı haklar edinmesinin de önünü açmıştır.

1830'lu yıllardan itibaren ise yönetim imparatorluk sınırları içerisinde mevcut tüm din ve mezheplerin statülerini belirleme yoluna gitmiştir. Bu çerçevede 1835 yılında yürürlüğe giren *Rusya İmparatorluğu Kanunlar Mecmuası*'na (Свод Законов Российской Империи) göre, inanç sistemleri içerikleri açısından üç kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriye göre ilk sırada hükmedici konumda olan Ortodoksluk gelirken ikinci sırada 'tahammül edilebilen' inançlar yer almaktadır. Son olarak üçüncü sırada 'tahammül edilmeyip dışlanan inançlar' bulunmaktadır. Bu çerçevede sadece Rus Ortodoks Kilisesi kendi öğretisini yayma yetkisine sahiptir⁴. Tahammül edilebilir inanç veya dinler ise kendi içlerinde dörde ayrılmıştır. Bunlardan ilki Ortodoks olmayan Hıristiyan mezhepleriyle ikinci grup Hıristiyanlık dışı dinleri bünyesinde barındırmaktadır. İslam dini de tahammül edilenler grubu içerisinde zikredilmektedir. Tahammül edilmeyip dışlanan gruplar içerisinde ise Ortodoksluktan kopan Duhoborlar, Molokanlar ve Skoplar⁵ gibi birtakım here-

² R.A. Nabiyev, "İslam i Gosudarstvo," İzdatelstvo Kazanskogo Universiteta, 2002, s. 28.

³ A. Y. Djalilova, "Traditsii Veroterpimosti v Rossii," Narodı Severnogo Kavkaza v Obşerossiyskom Prostanstve, *Materialı Vserossiyskoy Naučno-Praktičeskoj Konferentsii*, Hasavyurt, 2011, s.101.

⁴ *Svod Zakonov Rossiyskoy İmperii*, Petersburg, Tom I, Ças I, Razdel I, 1906, s. 9.

⁵ Rus kilisesi tarihinde heretik (pаккоз) akım olarak bilinen *Duhoborlar*, 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Duhoborlar, Ortodoks Kilisesi'nin aksine ikonla-

tik akım ve gruplar yer almaktadır. Bu sınıflandırma dışında 1905 'Dini Hoşgörü Beyannamesi'ne kadar imparatorluk içerisinde Ortodoksluk'u bırakıp başka bir inanca intisap etmek dahi yasaklanmıştır⁶. Örneğin, 1854 yılında yürürlüğe giren genelgeye göre sadece Hıristiyan birisinin değil, hatta putperest bir Rus vatandaşının dahi İslam'ı tercih etmesi kanunen yasaklanmıştır⁷.

1874'ten itibaren imparatorluk ordusunda görev yapan Müslüman askerlere dinî konularda birtakım haklar tanınmıştır. Örneğin imparatorluk ordusuna katılan Müslüman askerlerin, askerlik yeminlerinin imam nezaretinde yapılmasına ve ölen Müslüman

rı kabul etmez ve kilise ayinlerine katılmazlar. Duhoborlar kendilerini *Manevi Mesih Cemaati*'nin üyeleri olarak tanımlarlar. Duhobor'lar insan bedeninin ruh için bir hapisane olduğuna ve ruh ile beden arasında hep bir mücadelenin olduğuna inanmaktadırlar. Yine onlara göre Hz. Âdem'in oğullarından Kabil bedeninin Habil ise ruhun sembolüdür. *Molokanlar* 19. yüzyıl sonlarında Duhobor'lardan ayrılarak meydana gelen bir diğer heretik akımdır. Molokanlar (moloko, süt anlamına gelmektedir) bu ismi oruç tutarken Ortodoksların aksine bolca süt kullandıkları için almışlardır. 1839 yılında Çarlık Rusya'sı tarafından Azerbaycan topraklarına sürülen Molokanlar'ın temel ilkeleri, Kutsal Kitapta geçen "Bütün iman edenler bir arada olup her şeyleri müşterekti; mallarını ve mülklerini satıp onları herkesin ihtiyacına göre dağıtıyorlardı. Her gün birlikte mabede devam edip evde ekmek kırarak sevinçle ve yürek sadeliğiyle yemek yiyorlardı" pasajına dayanmaktadır (Resullerin İşleri, 2: 44-46). Molokanlar Rus Ortodoks Kilisesi'ne ait tüm gizemleri, haç ve ikonları inkâr etmekte, domuz eti yememekte ve şarap içmemektedirler. 18. yüzyılda ortaya çıkan bir diğer heretik akım *Skoplar*'dır. Skoplar'a göre inanan insanın kurtuluşu ancak "ateşle vafizle" mümkündür. Bunun için inanan bir Skop'un cinsel organı kızgın demirle yakılmalıdır. Skoplar İncil'i zahiri anlamına dayanarak yorumlamalarına rağmen, bu ayini Matta ve Luka İncillerindeki "Zina etmeyeceksin denildiğini işittiniz. Fakat ben size diyorum ki bir kadına şehvetle bakan her adam zaten onunla yüreğinde zina etmiştir. Ve eğer sağ gözün günah işlemene sebep oluyorsa, onu çıkarıp at. Çünkü vücudunun bir üyesinin yok olması, bütün vücudunun cehenneme atılmasından iyidir. Ve eğer sağ elin günah işlemene sebep oluyorsa onu kes ve kendinden at; Çünkü vücudunun bir üyesinin yok olması, bütün vücudunun cehenneme atılmasından iyidir." pasajına dayandırmaktadırlar. (Matta, 5:28-30, Luka, 23:29). Bu guruplar hakkında geniş bilgi için bkz. Elşan Musayev, "Azerbaycan'da Hıristiyanlık ve Çağdaş Hıristiyan Akımlar," (*Basılmamış Doktora tezi*), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2005. s s. 11-19. Ayrıca bkz. Muharrem Yıldız, *Dünden Bugüne Kafkasya*, Hazine Yayınları, İzmir, 2006, s. 136.

⁶ A. D. Andryevna, *Svoboda Sovesti v Rossii; Sudba Zakonoprojektov Naçala XX veka*, Petersburg, İzdatelstva, RGPU, 2001, s. 20-21.

⁷ Andryevna, *Svoboda Sovesti v Rossii*, s. 27.

askerlerin dini kurallara göre defnedilmesine olanak sağlanmıştır⁸. Buna paralel olarak imparatorluk sınırları içerisinde kalan Müslüman halklara, dinî nikâh, miras, eğitim ve dinî literatürün yayınlanması gibi konularda da birtakım haklar tanınmıştır.

Rusya İmparatorluğu Kanunlar Mecmuası, Müslümanlar dışında diğer dinlere yönelik de birçok yasaklayıcı madde içermektedir. Örneğin, Katolik Kilisesi ruhbanlarının siyasi faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır. Yine Katolik ruhbanların elde ettikleri kazançları İmparatorun onayı olmadan yurtdışına çıkartmaları suç sayılmıştır⁹. Hıristiyan olmayanlar açısından ise durum daha da vahim olmuştur. Nitekim Hıristiyan olmayanların, Müslüman çoğunluğun yaşadığı Türkistan bölgesi ve civarında taşınmaz mülk edinmesi yasaklanmıştır. Yine Hıristiyan olmayan toplumların ticari amaçla haç ve ikon gibi kiliseye ait araç ve gereçleri hazırlaması suç sayılmıştır. Ayrıca Hıristiyan olmayanların bölge idarelerine seçilmeleri ve temsilcilik yapmaları da mümkün olmamıştır¹⁰.

Yukarıda bahsedilen tablo, Batıda meydana gelen demokratikleşme hareketinin de etkisiyle 1900'lü yıllardan itibaren ülke genelinde artan özgürlük talepleri sonucu değişime uğramıştır. Rejimin baskısı ve kilisenin halk üzerinde var olan etkisi, illegal örgütlenmeler ve Marksist düşüncenin giderek işçi kitleleri arasında rağbet görmesiyle kırılmaya yüz tutmuştur. Nitekim halkın yoğun talepleri sonucu din ve vicdan özgürlüğü üzerine çalışmalar yapılmış ve nihayet bu çalışma 26 Şubat 1905 yılında Çar İkinci Nikolay'ın onayıyla '*Dinî Hoşgörü Beyannamesi*' adıyla yayınlanmıştır. Bu beyanname diğer din ve inanç mensuplarına önemli ölçüde özgürlük alanı açmakla birlikte, Rus Ortodoks Kilisesi'nin öncülüğünü korumak kaydıyla Ortodoks Kilisesi'yle diğer inanç sistemlerini eşit statüde değerlendirmiştir¹¹. Beyannamenin birinci maddesinde, dinini değiştiren Ortodoks inanca mensup herhangi

⁸ K. Zagidullin, "Osobennost Soblyudeniya Religioznih Prav Musulman v Rossiyskoy Suhaputnoy Regularnoy Armii v 1874-1914 g," *The Journal of PowerInstitutions in Post-Soviet Societies*, 10/2009, ss. 3-5.

⁹ *Svod Zakonov Rossiyskoy İmperii*, s. 98.

¹⁰ Andryevna, *Svoboda Sovesti v Rossii*, s. 27.

¹¹ M. E. Krasnojen, *Kratkiy Kurs Tserkovnogo Prava*, Yuryev, 1900, s. 94.

bir birey takibe maruz kalmayacaktır. Sonraki maddede, zorla Hıristiyanlaştırılmış şahısların artık özgürce kendi eski inançlarına dönebilecekleri belirtilmiştir. Yeni düzenlemeye göre tüm vatandaşlar kanun karşısında eşit haklara kavuşmuştur. Buna göre her bireye vicdan özgürlüğü verilmiş, imparatorluk içerisinde var olan bütün dinlerin mensuplarına ayin ve törenlerini özgürce yerine getirme hakkı tanınmıştır¹². Bu beyanname Çarlık Rusya'sında din ve vicdan özgürlüğünün kısmen dahi olsa tesisine olanak sağlamıştır. Çarlık rejiminin din politikasında ortaya çıkan liberalleşme ve bunun paralelinde dini azınlıklara sağlanan özgürlük, ülkede bulunan birçok dini geleneğin yeniden filizlenmesine neden olmuştur. Örneğin İçişleri Bakanlığı'nın 1905 verilerine göre beyanname sonrası sadece 17 bin kişi Katolikliğe geçerken 36 bin'den fazlası da İslam'a dönüş yapmıştır¹³. Ancak bu durum, devletin resmi dini konumunda olan Ortodoks Kilisesi'nin tepkisi sonucu çıkartılan yeni bir yasayla kısmen kısıtlanmıştır. Örneğin bu yeni yasaya binaen, bir dinden diğerine geçişlerin resmi dilekçeye bağlanması ve böyle bir tercihte bulunanların mahalli idarelerce kayda alınması öngörülmüştür¹⁴. Yapılan bu değişiklikte birlikte *Dini Hoşgörü Beyannamesi* sonrası sağlanmaya çalışılan dini özgürlükler yeniden kısıtlanmaya çalışılmıştır.

2. Sovyetler Birliği'nde Din ve Vicdan Özgürlüğü Sorunu

1917 yılında Bolşevik Partisi'nin devrim sonucu iktidara gelmesiyle başlayan Sovyetler dönemi, din ve vicdan özgürlüğü açısından oldukça sıkıntılı bir süreci içermektedir. Temelini Marksist düşünceye dayandıran Bolşevizm, dini "*manevi votka*" olarak tanımlamış ve bireylerin dini inançlarını özgürce yerine getirmelerini yasaklamıştır¹⁵. Bolşeviklerin iktidara gelmesi, bir taraftan Çarlık rejimini sonlandırırken diğer taraftan da dinin/kilisenin devletten, okulların da kilisenin himayesinden çıkmasına neden olmuştur.

¹² Firsov, *Russkaya Tserkov*, s. 175.

¹³ N. M. Lukin, *Tserkov i Gosudarstvo*, Petersburg, 1919, s. 29.

¹⁴ Zıryanov, *Pravoslavnaya Tserkov*, s. 82.

¹⁵ Vernadsky, *Rusya Tarihi*, s. 360.

Bolşeviklerin uygulamaya koydukları politikalar, bütün dini cemaat ve kuruluşlara ağır darbe vurmuştur. Rus Ortodoks Kilisesi dışında bütün diğer dinler kamusal alandan neredeyse temizlenmiştir. Bu inanç gruplarının bazıları ilga edilirken (metodistler, reformistler) bazıları da göstermelik olarak ayakta bırakılmıştır. Örneğin Katolik Kilisesi sadece iki bölgede temsil edilirken, geleneksel din olarak addedilen İslam'ın yaygın olduğu Tataristan'da ve Dağıstan bölgesinde birkaç göstermelik temsilciliğe müsaade edilmiştir.

Rusya'da birçok konuda olduğu gibi din ve devlet işlerinin ayrılması ilkesi konusunda da Batıyı takip eden Bolşevik yönetim, örneklerine oranla bu süreci çok daha katı bir biçimde uygulamaya koymuştur. Dolayısıyla bu uygulama Batıda, nispeten yumuşak bir süreçte devam ederken, Rusya'da bu anlayış çok sert bir biçimde tezahür etmiştir. Nitekim Bolşevik devriminden sonra dini kurum ve kuruluşlar ilga edilmekle kalmamış, onların tüm mal varlığına da el konulmuştur. Ayrıca ibadet yerleri tahrip edilerek dini kültürün simgelerinin ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır. Bu çerçevede binlerce kilise/cami imha edilirken birçoğu da kapatılmıştır¹⁶. Ayrıca din eğitimi veren kurumların ilgası sonucu din tamamıyla sosyal hayattan uzak tutulmuştur. Bu tarihten itibaren baskı altına alınan çeşitli dinlere mensup dindar insanlar çeşitli gerekçelerle takibata alınırken, toplumun geneli ateist olmaya zorlanmıştır. SSCB'nin ilk anayasası olma özelliği taşıyan 1918 Anayasası, 20 Ocak 1918 tarihli kararname ile kabul edilen, "kilisenin devletten, okulların da kiliseden" ayrılması ilkesini anayasanın hükmü haline getirmiştir. Ayrıca 1918 Anayasasının 2. fıkrasının 13. maddesi, vatandaşlara hem din hem de ateizm propagandası yürütme hakkı tanınmıştır¹⁷. Ancak 1929 yılında yapılan bir değişiklikle vatandaşların dini propaganda özgürlükleri ellerinden alınmıştır. Bu düzenleme ile devlet, tüm din ve inançların yayılmasının önüne geçmiş, ateizmi de devlet politikası olarak benimsemiştir. Nitekim

¹⁶ Bkz. Nathaniel, *A Long Walk*, s. 27.

¹⁷ *Konstitutsiya "Osnovnoy Zakon" Rossiyskoy Sotsialistiçeskoj Federativnoy Sovetskoy Respubliki*, <http://www.tarasei.narod.ru/konst1918.htm>. 24. Kasım, 2012.

ilerleyen dönemlerde ateizm ideolojisi devletin eliyle eğitim birimlerinde okutulacaktır.

Sovyet yönetiminin din karşıtı politikası, halkın sadece büyük çoğunluğunun ateist ideolojiye yönelmesini sağlamamış, aynı zamanda Rus Ortodoks Kilisesinin özellikle 1943 yılından itibaren diğer inanç ve dinler üzerinde hâkimiyet sağlamasının da yolunu açmıştır. Örneğin İkinci Dünya Savaşıyla birlikte değişen siyasi ve coğrafi dengeleri göz önünde bulunduran Sovyetler Birliği, (bundan sonra SSCB) Rus Ortodoks Kilisesi'ni yeniden Patriklik statüsüne yükselterek faaliyet alanlarını genişletmiştir. Ayrıca kilisenin uluslararası alanda faaliyet yürütmesine de olanak sağlamıştır¹⁸.

1930'lu yılların ortalarına gelindiğinde, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği sınırları içerisinde kolektif yaşam politikası ön plana çıkmış, halkın mal varlığına devlet adına el konma süreci başlatılmıştır. Böyle bir ortamda 8. Sovyetler Olağanüstü Genel Kurulu Toplantısında kabul edilen, 1936 SSCB'nin yeni anayasasının 124. maddesi, vicdan özgürlüğü konusunda aşağıda belirtilen ifadeleri içermektedir:

“Vatandaşların vicdan özgürlüğünü sağlamak için SSCB’de kilise devletten ve okullar da kiliseden ayrılmıştır. Din ve inançlara ibadet özgürlüğü tanındığı gibi din karşıtı propaganda yürütülmesine de olanak sağlanmıştır”¹⁹.

Bu yeni anayasa, ilk kez vicdan özgürlüğünü anayasa içerisinde değerlendirmiş ve vatandaşlar arasında herhangi bir ayrıma tabi tutmadan her bireyin yasalar karşısında eşit haklara sahip olduğunu belirtmiştir. Anayasanın bu hükmü din özgürlüğünü tanıdığına da pratikte din karşıtı eylemlerin hızı kesilmemiştir. Ayrıca her din ve inanca ibadet özgürlüğü tanınmakla birlikte, herhangi bir dinin propagandası yasaklanmış, diğer taraftan da din karşıtı propagandanın yürütülmesi anayasal güvence altında

¹⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şir Muhammed Dualı, “XX. Yüzyıl Rusya’sı Sosyo-Politik Yapısında Rus Ortodoks Kilisesinin Rolü,” Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, ss. 113-117.

¹⁹ *Konstitutsiya “Osnovnoy Zakon”* <http://www.tarasei.narod.ru/konst1936.htm>,

tutulmuştur. Bu da doğal olarak SSCB'yi din ve vicdan özgürlüğü konusunda en aşırı uygulamayı yapan ülke konumuna getirmiştir.

Pratikte SSCB'de din ve vicdan özgürlüğü konusunda kısmi değişiklik, İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla meydana gelmiştir. Savaşın da getirdiği ağır koşullar rejimin din konusunda esnek politika izlemesini zorunlu kılmıştır. Savaşın Sovyetler lehine sonuçlanması, savaş sonrası yenedünya düzeninin kurulması ve 1948 yılında kabul edilen '*İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nin, rejimin din konusunda takındığı katı tutumunu yumuşatmasına neden olmuştur. Ancak yasalarda her hangi bir değişikliğin yapılmaması ve 1936 anayasanın ilgili hükmüne bağlı kalınması, din ve vicdan özgürlüğü açısından herhangi bir yenilik getirmemiştir. Değişen tek şey ise artık eskisi gibi din adamlarının ve inanan sıradan vatandaşların takibe maruz kalmayışlarıdır²⁰.

7 Ekim 1977 tarihinde kabul edilen yeni anayasada, din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Yeni anayasanın 52. maddesinde din ve vicdan özgürlüğü konusunda eski yasalara sadık kalındığı görülmektedir. 1977 anayasasının ilgili maddesinde şöyle denilmektedir:

"SSCB vatandaşlarının vicdan özgürlüğü garanti altına alınmaktadır. Her birey herhangi bir dine inanma, dini ayin yapma veya inanmama ve ateist propaganda yapma hakkına sahiptir. Dini inançlar temelinde kin ve düşmanlık uyandıracak her türden davranış yasaklanmıştır. SSCB'de kilise devletten ve okullar da kiliseden ayrılmıştır.²¹"

Diğer Sovyet anayasalarında olduğu gibi, 1977 anayasasında da inananlarla inanmayan vatandaşlar arasında bir ayırım yapılmıştır. Nitekim ateistlere özgürce görüş ve düşüncelerini yayma olanağı sağlanmışken, inançlı kişiler bu haktan mahrum bırakılmıştır. Sonuç olarak, bu anayasa da diğerlerinde olduğu gibi bireylerin din ve vicdan özgürlükleri konusunda herhangi yeni bir şey getirmemiştir. Ancak 1985 yılında yönetime gelen Nikolay S. Gor-

²⁰ Bkz. Tzipin, *İstoriya Russkoy Tserkovi*, s. 363

²¹ *Konstitutsiya "Osnovnoy Zakon"* <http://www.tarasei.narod.ru/konst1977.htm>, 24. Kısım, 2012.

baçov'un uygulamaya koyduğu 'Yeniden Yapılanma' politikası din ve vicdan özgürlüğü konusunda bazı değişikliklerin yapılmasının önünü açmıştır. Din ve vicdan özgürlüğünün yeniden düzenlenmesinin altında yatan gerekçelerden birisi de SSCB'yi oluşturan cumhuriyetleri bir arada tutma gayretine yöneliktir. Birlik içerisinde ekonominin ciddi anlamda gerilemesi, sanayinin Batı karşısında geri kalması, bölgelerde milliyetçiliğin ivme kazanması ve buna benzer birden çok neden, birliğin içerisinde huzursuzluğa yol açmıştır. Böyle bir ortamda Moskova yönetimi, din ve vicdan özgürlüğünün garanti altına alınması yoluyla bölgelerde meydana gelen ayaklanmaların bastırılması ve kontrolün sağlanmasını amaçlamıştır. Bu nedenle 1988 yılında vicdan özgürlüğünün yeniden düzenlenmesi için çalışmalar başlatılmış ve yasa teklifi 25 Ekim 1990 tarihinde yönetim tarafından onaylanarak yasalaşmıştır²². Buna göre her birey, din ve vicdan özgürlüğüne ve dini propaganda yürütme hakkına sahiptir. Ancak ister ekonomik isterse de sosyal alanda yapılan değişiklikler, bölgelerde ayaklanmaların çıkmasını önleyememiş, kısa zaman zarfında da SSCB tarih sahnesinden silinmiştir.

3. Günümüz Rusya'sında Din ve Vicdan Özgürlüğü Sorunu

1991 yılında SSCB'nin çöküşü ile yıllardan beri devam edegelen soğuk savaşında sonuna gelinmiştir. SSCB'nin çöküşü sadece bir devletin değil, aynı zamanda ateist ideolojik yapının da çöküşü olmuştur. Bu çerçevede Birliğin çöküşü, birçok ulusu ve dinî unsuru bünyesinde barındıran, din ve inanç karşıtı resmi bir devlet ideolojisine sahip siyasi bir anlayışın da tarih sahnesinden silinmesine yol açmıştır²³. SSCB'nin çöküşü ve yerine yeni bir devletin (Rusya Federasyonu) kurulması, demokratikleşme sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu ise devlet içerisinde yıllardan beri bastırılmaya çalışılan dini geleneklerin yeniden canlanmasına olanak sağlamıştır.

²² M. İ. Odintsov, *Rossiyskiy Gosudarstvana Puti k Svabode Sovesti* (1986-1996 gg), Moskova, 1997, s. 6.

²³ Ahmet Davutoğlu, "Uluslararası İlişkiler Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti," *TGTV İstisare Toplantısı*, 4-5, Kasım, 2000, s. 182.

1992'den itibaren Rusya Federasyonu adı altında yeni bir devlet kurulmuşsa da 1977 Sovyet anayasası henüz değiştirilemediğinden, devletin işleyişi konusunda ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Tüm bunların aşılması ise uzun bir çalışmadan sonra 1993 yılında kabul edilen 'Rusya Federasyonu Anayasası' ile mümkün olmuştur. Kabul edilen bu yeni anayasada bireyin din ve vicdan özgürlüğü teminat altına alınmıştır. 1993 anayasasınının 14. maddesi devletin laik olduğuna dikkat çekmekte ve tüm dinlerin devlet nezdinde eşit olduğunu vurgulamaktadır. İlgili madde şu ifadeleri içermektedir:

"Rusya Federasyonu laik bir devlettir. Hiçbir din resmi ve zorunlu değildir. Tüm dinler devletten ayrıdır ve kanun karşısında eşittir."²⁴.

Buna göre devlet herhangi bir dine üstünlük atfetmeksizin tüm dinlere eşit şartlar sunmaktadır. Bununla birlikte yeni anayasa dinin devletten ayrı olduğuna dikkat çekerek laikliği ön plana çıkarmaktadır. Bu madde SSCB anayasalarında yer alan dinin/kilisenin devletten ayrılığı ilkesi ile paralellik arz etmektedir. Ancak konumuz açısından önemli olan ve din özgürlüğünü konu edinen 1993 anayasasınının 28. maddesidir. Bu madde her bireyin din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına almakla birlikte, kişinin herhangi bir dine inanma veya hiçbir dine inanmamada özgür olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca bireyin, inancını özgürce yayma ya da inanç karşıtı fikirlerini beyan etme hakkının olduğu da belirtilmektedir. 1993 anayasasınının 28. maddesi şu ifadelerden oluşmaktadır:

"Her bireyin din ve vicdan özgürlüğü güvence altına alınmakla birlikte, bireysel veya toplu halde herhangi bir dini serbestçe seçme veya hiçbir dini seçmeme, yayma ve ona göre davranma özgürlüğü vardır."²⁵

Buna göre, her birey dilediği inanca sahip olabileceği gibi, herhangi bir inanca mensup olmama veya ateist olma hakkına da

²⁴ *Konstitusiyaya Rossiyskoy Federasii*, Moskova, Yuridiceskaya Literatura, 1994, s. 108.

²⁵ *Konstitusiyaya Rossiyskoy Federasii*, s. 173.

sahiptir. Görüldüğü kadarıyla bu madde, uluslararası standartlar dikkate alınarak düzenlenmiştir. Nitekim 'İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 18. Maddesi, din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına almakta ve her bireye fikir, din ve vicdan özgürlüğünü tanımaktadır. Buna göre kişi din veya kanaat değiştirme, dinini ve kanaatini öğretme, tatbik etme ve ibadetle dışavurma özgürlüğüne sahiptir²⁶.Görüldüğü kadarıyla Rusya Federasyonu Anayasasında ortaya konan bu durum, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin ilgili maddeleri temel alınarak hazırlanmıştır.

Buraya kadar Rusya'da bireylerin din ve vicdan özgürlükleri, anayasal çerçeve içerisinde anlatılmaya çalışıldı. Ancak kuşkusuz bu yasanın uygulamada ne denli etkin olduğu konumuz açısından daha önemlidir. Bu çerçevede Rus halkının da diğer toplumlarda olduğu gibi, kendi dini anlayışına, kültürel ve tarihi tecrübesine bağlı kaldığının altını çizmekte yarar vardır. Nitekim 1997 yılında anayasada yapılan bir değişiklikle başta Ortodoksluk olmak üzere İslam, Musevilik ve Budizm *geleneksel din* olarak kabul edildi. Ancak Ortodoksluğun Rusya tarihinde oynadığı özel role, dinî ve kültürel açıdan yaptığı katkının önemine gönderme yapmak suretiyle, Ortodoksluk ön plana çıkartıldı. Anayasal düzenlemeye dâhil edilen bu ayrıntı, kiliseye pratikte birtakım ayrıcalıklar sunmaktadır²⁷. Bugün Rusya Federasyonu'nda uygulanan model, kuşkusuz Liberalizm'in temel esaslarını ilke edinmektedir. Fakat Rus Ortodoks Kilisesi'ne tanınan ayrıcalık ve bununla birlikte Rus halkının Çarlık tarihi tecrübesinin izlerine sahip çıkma eğilimi, bu tarihi devamlılığın önemini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Rus ulusal kimliğinde kilisenin; daha doğrusu Ortodoksluğun ne denli etkili olduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede kilisenin uygulamada diğer din ve inançlara oranla daha ön plana çıkması ve bir anlamda devletin kiliseyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışması, eşitlik ilkesi bağ-

²⁶ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, http://www.unicef.org/turkey/pdf/_gi17.pdf. 12. Aralık, 2012.

²⁷ B. Yeltsin, "Federalnyy Zakon ot 26 Sentyabrya 1997 g, "N 125-FZ" OSvobode Sovesti i o Religioznuh Obyedineniyah," http://www.zonazakona.ru/zakon/index.php?zakon=fz_rely&go=index19 Aralık, 2012.

lamında bazı sıkıntılıların doğmasına yol açmaktadır. Konuya bu açıdan bakan araştırmacılar, modern Rusya’da, yönetimlerin iktidarlarının devamı için Çarlık Rusya’sından kalma ortaçağ dönemine özgü dini kullanma geleneğini sürdürdüklerini belirtmektedir²⁸. Bu durum ise ülkede mevcut diğer inançları sıkıntılı bir sürece sevk etmektedir. Devlet, eğitim başta olmak üzere diğer tüm alanlarda geleneksel din olma özelliği taşıyan Rus Ortodoks Kilisesi’yle işbirliği içerisinde. Nitekim kilisenin de isteği üzerine 1997 yılında ‘*Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar Hakkında*’ başlığı altında yeni bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre dini kuruluşların oluşturulması birtakım şartlara bağlanmakta; özellikle bazı Hıristiyan akımların ve dini oluşumların faaliyetleri engellenmektedir. Örneğin devamlı faaliyet gösterebilme ruhsatı almak için bir cemaatin, en az 15 sene aralıksız kaydının yenilenmesi ve bu zaman zarfında, eğitim, dini tebliğ, basın yayın gibi faaliyetlerde bulunmaması gerekmektedir. Tasarının mimarlarından biri olan parlamenter V. İ. Zorkaltsev, yapılan düzenleme ile yabancı misyoner grupların faaliyetlerinin önüne geçileceğini ve en önemlisi de dini akımların ülkeye girişinin önleneyeceğini belirtmekte, ayrıca bu tasarıya karşı çıkanları yurtdışından yönetilmekle suçlamaktadır²⁹. Parlamento’nun onayını alan bu yasa tasarısı, yukarıda belirtilen *geleneksel din* eklemesinde olduğu gibi anayasaya ters düşmektedir. Nitekim anayasanın 19. maddesi devletin her vatandaşına; ırkına, cinsiyetine, diline, dinine, geçmişine ve milliyetine bakmaksızın insan özgürlüğü ve hakları bağlamında eşit davranacağını güvence altına almaktadır³⁰. Buna rağmen alınan kararlar beraberinde birtakım sıkıntılıların ortaya çıkmasına zemin oluşturmaktadır.

Günümüz Rusya’sında din ve vicdan özgürlüğü konusunda yukarıda sözü edilen nedenlerden dolayı, devletin uygulaması gereken farklı bir modelin olması gerektiğine dair çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden öne çıkanı, Amerika’da devlet ile dini cemaatler arasında uygulanan plüralist ilişki modelidir. Bu

²⁸ S. A. Buryanov, “Konstitutionne Garantii, Zakonadatelstvo, Zakonotvorçestvo v Sfere Svobodı Sovesti,” Moskovskaya Khelsinskaya Gruppy, 2007, s. 5.

²⁹ Buryanov, “Konstitutionne Garantii,” s. 11.

³⁰ Bkz. *Konstitutsiya Rossiyskoy Federasii*, s. 129.

model gereği, devlet herhangi bir dine üstünlük atfetmemekte ve eşit şartlar altında ikili ilişkiler kurmaktadır. Bir diğer görüş, devletin geleneksel dinlere öncelik tanıdığı bir sistemin uygulanmasına yöneliktir. Nitekim bugün itibarıyla Rusya’da resmiyette olmasa dahi pratikte buna benzer bir model uygulanmaktadır. Üçüncü görüş ise Rus Ortodoksluğunun, devlet dini statüsü altına alınmasını öngörmektedir³¹. Görüldüğü üzere akademisyen ve araştırmacılar da devletin din ve vicdan özgürlüğü konusunda ne türden bir politika izlemesi gerektiği noktasında uzlaşmaya varmış değillerdir. Ancak anayasanın ilgili maddesi gereğince devletin laik ilkeler çerçevesinde herhangi bir dini oluşuma üstünlük atfetmemesi gerektiği liberal aydınların savundukları temel ilkedir.

Diğer taraftan parlak bir kariyere, eğitilmiş ve güçlü bir siyasi mizaca sahip Kiril’in Ocak 2009’da Patriklik makamına seçilmesi, toplum nezdinde kiliseye olan umudu bir üst perdeye taşımıştır. Özellikle kiliseye bağlı Rus halkı Kiril’le birlikte Rus Ortodoks Kilisesi’nin hem ahlâkî hem de sosyal açıdan belirleyici bir güç haline geleceğine daha fazla inanmaya başlamıştır. Takipçilerinden gelen bu olumlu tepkiler doğrultusunda hareket eden Patrik, her zaman güçlü ve kudretli bir devletin oluşturulmasından yana tavır takındığını belirtmektedir. Kiril, kendi milliyetçiliğini, Batı ve Rus uygarlığının mücadelesi üzerinden şekillendirmekte ve Rusya’nın, Batıdan bağımsız kendine özgü bir yolunun olması gerektiğini savunmaktadır.

Rusya’nın zamanla demokrasiden uzaklaşarak kilisenin etki alanına girdiği iddialarını da yanıtlayan Patrik, demokrasi anlayışını kendi bakış açısına göre değerlendirmektedir. Kiril, demokrasiyi, “ çıkarların uyumu” olarak gördüğünü belirtir. Ona göre eğer demokrasinin temel içeriği çıkarların uyumu ise o halde her ülke kendi ulusal, kültürel ve tarihsel arka planı çerçevesinde belirlediği demokrasi yolunda gitmek zorundadır³².

³¹ R. M. Duggal, “the Model of Russian StatePolicy in the Sphere of Freedom of Conscience,” Vestnik MGOU, İstoriya i PoliticeskieNauki, 2/2011, s. 221.

³² Sergei Filatov, “Patriarch Kirill: two Years of Plans, Dreams, and an Uncomfortable Reality,” The Russian Orthodox Church Under the New Patriarch, РОССТПН, 2012, s.18.

Kiril, toplumda manevi değerlerin ve Rusluk bilincinin yaygınlaşmasına da önem atfetmektedir. Rusya'nın ve Rus dünyasının seçilmişliğini cesurca savunan Kiril, tarihi süreç içerisinde her ne kadar inişli çıkışlı dönemler yaşanmışsa da, toplumun bu bilinci kaybetmediğinin altını çizmektedir. Ona göre tüm bu özelliklerinden dolayı Rus halkı, 'Tanrı emanetinin taşıyıcısı' olarak adlandırılmaktadır. Yine ona göre tüm bu hasletlerden dolayı Rus topraklarına 'Kutsal Rusya' adı verilmiştir. Bu yüzdendir ki Patrik halka yönelik çağrılarında Tanrı'ya imandan ziyade, Rusya'nın yüce amaçlarına ve onun kutsallığına imanı merkeze almaktadır³³. Dolayısıyla kültürel kodlarını ve ulusal kimliğini korumaya meyilli yeni Rusya'da, milliyetçiliğin dayandığı temel sacayaklarından olan Ortodoks inanç, bölgesinde güçlü olmaya çalışan Rusya için ayrı bir önem kazanmaktadır. Ayrıca tarihsel ekümenik kimliğine yaptığı atıf, kilisenin Karadeniz'den Akdeniz'e kadar söz konusu Ortodoks kiliseler üzerindeki himayesini ve gücünü de göstermektedir. Söz konusu durumun siyasi boyutu da unutulmamalıdır. Zira Rus Ortodoks Kilisesi'nin toplumdaki nüfuzu, siyasilerin, kiliseyi tatmin edici tarzda bir politika izlemesini zorunlu kılmaktadır. Özellikle 2004 yılında Ukrayna'da meydana gelen turuncu devrimi müteakiben Rus yönetimi, Rus kilisesine daha fazla yönelmeye ve kilisenin ortaya attığı 'Rus Uygarlığı' tezinin tesisine ağırlık vermeye başladı. Bu çerçevede, ülke yöneticilerinin müteakibi kiliseleri ziyareti ve Moskova Patriği ile ikili görüşmeler gerçekleştirmesi her geçen gün daha da artarak devam etmektedir. Örneğin 3 Şubat 2011 tarihinde Rusya Federasyonu Başkanı D. Medvedev, Piskoposlar toplantısına katılan ruhanilerle Kremlin'de bir araya gelmiştir. Görüşme sırasında Medvedev, Rus Ortodoks Kilisesi'nin modern Rusya'nın en büyük ve en saygın kamu kurumu olduğunun altını çizerek, inançlı insanların sayısındaki artışın memnun edici bulunduğunu belirtmiştir. Medvedev, konuşmasında kilise çıkarlarıyla devlet çıkarlarının birçok konuda örtüştüğünü, kilisenin sosyal alanda yürüttüğü çalışmaların kayda değer oldu-

³³ Filatov, "Patriarch Kiril: two Years of Plans, Dreams, and an Uncomfortable Reality," s. 34.

ğunu ifade etmiş ve gerektiğinde devletin her türlü desteği sağlayacağına dair güvence vermiştir³⁴.

4. Rusya'da Müslüman Topluma Yönelik Din ve Vicdan Özgürlüğü İhlalleri

Devlet, Rus kilisesine öncelik vermekle birlikte ülkede mevcut Müslüman nüfusu da görmezlikten gelmemektedir. İster D. Medvedev, ister V. Putin, Müslümanlara yönelik verdikleri demeçlerde hoşgörü ve barıştan söz etmekte ve İslam realitesinin Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olduğuna dikkat çekmektedir. Örneğin Putin 2011 yılında verdiği bir demeçte, *geleneksel İslam*'ın kayıtsız desteklenmesi gerektiğinin altını çizmekte, aynı zamanda terör ve aşırılıkla amansız mücadelenin de sürdürüleceğini belirtmektedir³⁵. Tabii burada *geleneksel İslam*'dan neyin kastedildiği de ayrı bir tartışma konusudur. Zira bu yaklaşımın, Batıda gündeme getirilen ılımlı İslam söyleminden bir farkı bulunmamaktadır.

Ülke liderlerinin verdikleri demeçlere ve federal anayasanın ilgili maddelerine rağmen ülke genelinde din ve vicdan özgürlüğü ihlallerinin had safhada olduğu da bir gerçektir. Esasında günümüz Rusya'sında Müslümanlara yönelik hoşgörüsüzlüğün temelinde Rus-Çeçen savaşları yatmaktadır. Sonraki dönemlerde özellikle Ortadoğu ülkelerinde eğitim gören Müslüman gençlere yönelik şiddet ve baskı unsurunun artması, bu gençlerin daha tutucu akımlara meyiletmesine neden oldu. Bu durum kuşkusuz Rus devletinin benimsediği *geleneksel İslam* algısıyla örtüşmediğinden, geleneksel çizgide olmayan veya öyle olmadığı varsayılan Müslüman grup ve cemaatlere yönelik baskı ve hukuksuzluk ortamı yaygınlık kazandı. Özellikle bazı radikal guruplarca düzenlenen kanlı eylemlerden³⁶ sonra, devletin emniyet organları Müslüman cemaat ve gruplara karşı sıkı takip başlattı. Nitekim Rus yönetimi, geleneksel diye tabir ettiği İslam dışındaki cemaat ve grupları kendi geleceği açısından ciddi bir tehlike olarak görmektedir. Devlet

³⁴ S. A. Buryanov, *Svoboda Sovesti v Rossiyskoy Federatsii*, Moskova, 2012, ss. 15-16.

³⁵ Buryanov, *Svoboda Sovesti v Rossiyskoy Federatsii*, s. 19.

³⁶ A Malashenko, A Yarlykapov, "Radicalisation of Russia's Muslim Community," *MICROCON Policy*, 2009, ss. 8-9.

organlarının “terörizme karşı mücadele” adı altında yürüttüğü politika, birçok hallerde insan haklarının ihlal edilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bugün itibarıyla Rusya Federasyonu’nda din ve vicdan özgürlüğünün ihlal edilmesi nedeniyle mağdur edilen toplulukların başında Müslümanlar gelmektedir. Genellikle din ve vicdan özgürlüğü ilkesinin ihlali, bireylerin çeşitli gerekçelerle gözaltında tutulması veya darp edilmesi şeklinde de tezahür etmektedir. Örneğin 14 Eylül 2003 tarihinde ibadet için toplanan 70 kişi, camiden alınarak karakola götürülmüş, sakalları kesilmiş, darp edilmiş ve hiçbir gerekçe göstermeksizin 10 gün süreyle karakolda tutulmuştur. Daha sonra mahkemeye yapılan şikâyetten ise bir sonuç alınamamıştır. Ağustos 2004’te ise Müslümanların yoğunlukla yaşadığı Nalçık şehrinde Müslümanların bir araya gelmelerini engellemek amacıyla bir gün içerisinde beş cami kapatılmıştır³⁷. Yine 23 Ocak 2006 tarihinde, Astrahan vilayetinde yerel mahkeme, inşaatı devam eden bir caminin yıkılmasına karar vermiştir. Zira 1998 yılında dönemin valisi İgor Bezrukavnikov’un onayı ile başlatılan cami inşaatı, maddi yetersizlik nedeniyle zamanında bitirilememiştir. Ancak 2006 yılında yerel mahkeme kaba inşaatı tamamlanan caminin izinsiz olduğuna hükmetmiş ve yıkılmasına karar vermiştir. Dava bir üst mahkemeye taşınmışsa da, alınan karar değiştirilememiştir. Ayrıca federasyonun çeşitli bölgelerinde faaliyet yapmak isteyen yerel dini organizasyonların kaydı yapılmamakla birlikte, yurtdışından dini literatürün temini de yasaklanmıştır.

Bir diğer insan hakkı ihlali ise Müslüman kadınların başörtüsü takmaları nedeniyle gerçekleşmektedir. Rusya’da, özellikle 2000-2005 yılları arasında meydana gelen terör eylemlerinin Müslümanlarca gerçekleştirildiğinin yaygın bir kanaat haline getirilmesi, başörtüsü takan Müslüman kadınların yaşam alanlarını tehdit etmektedir. Özellikle bu türden olayların vuku bulduğu dönemlerde başörtülü Müslüman kadınlara terörist gözüyle bakılmaktadır. Bu da söz konusu kişilere yönelik insanlık dışı muamelelerin yaygınlaşmasının önünü açmaktadır. Örneğin 20 Haziran

2005'te 19 yaşındaki hamile bir Müslüman kadın, sokakta yürürken sivil kıyafetli bir polis tarafından tutuklanmış ve götürüldüğü karakolda acımasızca dövülmüştür. Nihayetinde karakoldan ambulansla hastaneye kaldırılmasına rağmen, suçlu hakkında herhangi bir işlem yapılmamıştır. Bu konularda önemli araştırmalar yapan Vicdan Özgürlüğü Enstitüsü görevlilerinden S. A. Buryanov, Rusya'nın birçok bölgesinde her gün bu türden vahşetin ve insan hakkı ihlallerinin yaşandığına dikkat çekmektedir³⁸.

Müslümanlara yönelik ötekileştirmeyi tetikleyen bir diğer unsur, kuşkusuz görsel ve özellikle de yazılı basında çıkan ve Müslüman grupları hedef alan yayınlardır. Rusya yönetimi *geleneksel* olarak addettiği İslam anlayışı dışında herhangi bir diğer görüş ve tarikatın ülkede varlık göstermesini kabul etmemektedir. Rus yönetimi, Rusya Müslümanlarının diğer İslam ülkeleriyle ikili ilişkiler geliştirmesine mesafeli yaklaşmakta ve hatta birçok durumlarda dış destekli dini faaliyetlerin önüne geçmektedir. Zira Rus yönetimi, geleneksel addettiği ve yönetimin gözetiminde varlık gösteren İslam'ı benimserken, İslam dünyasında meydana gelen gelişmeler paralelinde değişim gösteren durumları dışlamaktadır. Bunun temelinde ise çeşitli platformlarda dile getirilen olası İslam birliğine yönelik gelişmelerden duyulan endişe yatmaktadır. Örneğin radikal veya terörist olarak isimlendirilen El-Kaide, Hizb-ut Tahrir ve Vahhabilik gibi gruplarla birlikte dünyanın yüzden fazla ülkesinde faaliyet gösteren ve özellikle de eğitim alanında önemli başarılar elde eden Nur Cemaati de Rusya Federasyon'unda illegal olarak kabul edilmektedir³⁹. Ayrıca Rus basınında mütemadiyen bu grup ve cemaatleri hedef alan yazılar yayınlanmaktadır. Örneğin Ağustos 2005'te Vahhabileri hedef alan ve "Onlar İnsanlığa Karşı Cihat İlan Ettiler" başlıklı bir yazı dizisi yayınlanmıştır. Yine "Vahhabiler Takipçilerini Canlı Robota Çeviriyorlar", "Vahhabilerin Rusya Karşısı Faaliyetleri" ve "Terör İhracatı" gibi tamamen

³⁸ Buryanov, "Naruşeniya Pravana Svabodu," s. 123.

³⁹ İ Vasiliy, *Turki-Meskhetintsi v Stranah SNG na Sovremennom Etape: Faktor İslamizma*, <http://www.ru.journal-neo.com/node/15340>

yabancı düşmanlığını körükleyen ve toplumu ayrıştıran yazılar kaleme alınmıştır⁴⁰.

Yukarıda verilen örnekler muvacehesinde, devletin resmi olmasa dahi Rus Ortodoks Kilisesi'ni desteklemesi ve ulusal kimliğin oluşumunda kiliseye önem atfetmesi, beraberinde diğer dinlere karşı dışlayıcı bir tutum sergilemesini de körüklemektedir. Bu ise diğer din ve inançlara karşı tahammülsüzlüğün giderek yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu çerçevede ülke genelinde 2000'li yıllardan itibaren giderek artan aşırı milliyetçi gruplar, diğer ırk ve din mensuplarına karşı suç içeren birtakım uygulamalar içerisine girmiştir. Örneğin resmi verilere göre 2008 yılı içerisinde aşırı milliyetçilerin saldırısı sonucu 110 kişi hayatını kaybetmiş, 487 kişi ise yaralanmıştır. Aynı şekilde 2009 verilerine göre bu türden saldırılarda 72 kişi hayatını kaybederken 359 kişi de yaralanmıştır⁴¹. Tüm bu tahammülsüzlük ve ötekini dışlamaya yönelik uygulamalar, Rus toplumunda hoşgörü ve birlikte yaşama duygusunun giderek azaldığını ortaya koymaktadır. Zira bu konuda yapılan araştırmalar da yukarıda yapılan tespiti doğrular niteliktedir. Örneğin, Rusya Kamuoyu Araştırma Merkezi'nin yaptığı bir araştırmaya göre, Rus halkının % 53'lük bir kısmı, toplumun son yıllarda hoşgörü konusunda kötü bir profil çizdiğini belirtmektedir⁴². Ayrıca eşitlik ilkesine zıt olmasına rağmen, Rus Ortodoks Kilisesi finansal açıdan yerel yönetimlerden destek görmektedir⁴³. Buna mukabil dini azınlıklar ise yasal kısıtlamalarla ve her türlü idari ayrımcılıkla karşı karşıya bırakılmaktadır. Esasında geleneksel dinlere yönelik uygulanması öngörülen destek anlayışı, çoğu zaman Ortodoksluk lehine kullanılmaktadır. Bu da devlet yetkilileri ile kilise arasında oluşturulan ikili ilişkilerin geldiği boyutu

⁴⁰ Buryanov, "Naruşeniya Pravana Svabodu," s. 113

⁴¹ A. M. Verhovskiy, Ksenofobiya Svaboda Sovesti i Anti Ekstremizm v Rossii v 2009 g, Ejegodnih Dokladov İnformatsionno-analitiçeskogo Tsentra SOVA, Moskova, Mart, 2010, s. 7.

⁴² M.V. Pomanova, V. V. Stepanova, "Religia v Rossiyskom Obşestve," *Obşestvennaya Palata PF*, "Politekh", 2012, s. 9.

⁴³ S. Filatov, "The Vibrant Blossoming of the Enchanting Garden of Russian Spirituality: Twenty Years of Growth of Religious Diversity in Post-Soviet Russia," ROSSPEN, Moskova, 2009, ss. 19-20.

gözler önüne sermektedir. Kiliseye sağlanan bu yetki ve kilisenin sahip olduğu etkin nüfuz, birçok alanda kendisini göstermektedir. Örneğin 2005 yılında Tataristan Cumhuriyeti, başkent Kazan'ın milenyum kutlamalarını gerçekleştirebilmek için Rus Ortodoks Kilisesini ikna etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Kilise, ancak Kazan Piskoposluk bölgesinin oluşturulmasının 450. yılı kutlamalarına olanak sağlanacağı garantisi verilerek ikna edilebilmiştir⁴⁴. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere ülke genelinde ulusalcılığın ve geleneğin yegâne koruyucusu ve kollayıcısı Rus Ortodoks Kilisesi'dir.

Sonuç

Her toplum kendi din anlayışına, kültürel ve toplumsal yapısına bağlı kalarak belirli bir yönetim biçimini benimsemektedir. Dolayısıyla günümüz Rusya'sında din-devlet ilişkisinin liberalizm ve laiklik ilkesine göre tanzim edildiği varsayılıyorsa da aslında uygulamada *gallikanizm*'e⁴⁵ benzer bir yol izlendiği söylenebilir. Nitekim yukarıda da bahsedildiği üzere devlet, Ortodoks Rus Kilisesi'ne öncelik tanımakta ve onun toplum içerisinde yaygınlaşması için çeşitli vesilelerle maddi ve manevi destek sağlamaktadır. Tabii ki devletin bu tutumu belli bir noktaya kadar anlayışla karşılanabilir. Ancak Rus Ortodoks Kilisesi dışında faaliyet gösteren dini oluşumlara, devlet gücü olan polis teşkilatı eliyle baskı uygulanması din ve vicdan özgürlüğü bağlamında tamir edilmesi zor hak ihlallerine yol açacaktır.

Diğer taraftan Rus Ortodoks Kilisesi'nin özellikle 2000 yılından sonra izlediği ulusalcı politika Rus halkının yeniden milli benliğine dönmesini amaçlamakta, bu da doğal olarak politikacıların kilise eksenli siyaset üretmesini neredeyse zorunlu kılmaktadır. 1993 anayasasının din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına alan 28. maddesinin varlığına rağmen, Rus Ortodoks Kilisesi, İslam,

⁴⁴ S.N. Gradirovsky, "İslam i Politika: v Polskah Formi," *İslam v Rossii Vzglyad iz Regionov*, Aspekt Press, Moskova, 2007, s. 17.

⁴⁵ Gallikanizm sisteminde din ve vicdan özgürlüğünün sınırlarını devletin felsefi düşüncesi ve temel kuralları belirlemektedir. Bkz. Ömer Faruk Harman, "Din ve Vicdan Hürriyeti," *DİA*, İstanbul, 1994, c. IX, s. 320.

Yahudilik ve Budizm dışında *geleneksel* kabul edilmeyen diğer tüm dinî oluşumlar, devlet eliyle dışlanmakta ve özgür ortamda faaliyet yürütmeleri zorlaştırılmaktadır. Bununla birlikte *geleneksel* kabul edilmesine karşın Müslümanlara ve bazı Protestan Hıristiyan akımlara mensup kişilere yönelik kimi zaman hukuk dışı uygulamaların vuku bulmasına zemin oluşturmaktadır. Ayrıca Rus halkının belirgin bir bölümünün yeniden Ortodoksluğa yönelmesi, siyasetçilerinde uyguladıkları politikaları bu çerçevede değerlendirmelerine neden olmaktadır. Buna ilaveten kilisenin ortaya koyduğu Rus uygarlığının yeniden tesis edilmesi tezi, politikacılarca benimsenerek, bu doğrultuda uygulamalar hayata geçirilmektedir. Bu da doğal olarak Rus Ortodoks Kilisesi'nin etki alanını oldukça genişletmekte ve ülke genelinde onu hâkim din konumuna sokmaktadır.

Kanaatimizce Rus toplumunda ortaya çıkan ötekine yönelik hoşgörüsüzlüğün temelinde, Ortodoksluğun ön plana çıkardığı milliyetçiliğin aşırı derecede sahiplenilmesi ve ötekini dışlayıcı yayınların gitgide artması yatmaktadır. Bunun dışında İslamî kimlik adı altında faaliyet yürüten ve şiddete meyilli birtakım radikal grupların söylem ve eylemleri Müslümanlara yönelik dışlayıcılığı tetiklemektedir. Küreselleşen ve iletişim araçlarının son derece yaygın bir hale geldiği günümüz dünyasında, farklı inançların bir arada yaşama fırsatı var iken, İslam'ın asla tasvip etmediği şiddete başvurmak son derece yanlış bir strateji olsa gerektir. Özellikle, asırlardan beri Müslümanlarla birlikte yaşayan Rus toplumu açısından, hoşgörü ve diyalog yolunun izlenmesi, her iki taraf için de yararlı olacaktır. Dolayısıyla bugün itibarıyla Rusya Federasyonu'nda din ve vicdan özgürlüğü alanında Müslümanlara yönelik yaşanan sorunların temelinde, Rus Ortodoks Kilisesi'nin öncülüğünü yaptığı ulusalcılık ve bazı radikal grupların söylem ve eylemleri yatmaktadır.

Tüm bu değerlendirmeler çerçevesinde, Türk-Rus ilişkileri tanzim edilirken, Rus Ortodoks Kilisesi'nin bugün itibarıyla sahip olduğu nüfuz ve devlet politikasına verdiği yön dikkate alınma-

dan, Rusya'yla sağlıklı bir ilişki içerisinde olmak da mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Moskova Patrikliğinin izlemekte olduğu, hem dinî hem de siyasî politikalar, dikkatli bir biçimde izlenmeli, Fener Rum Patrikhanesi'yle olan ikili ilişkilerin hukuki çerçevesi göz önünde bulundurularak, Rum Patrikhanesi'nin Ortodoks dünyası içerisinde yeni bir vizyon edinmesinin önü açılmalıdır. Bu ve buna benzer girişimler, Moskova Patrikliğinin Çarlık döneminden kalan Ortodoksluğu öne çıkartarak, Ortadoğu ve Balkanlar üzerinde oluşturmaya çalıştığı hamilik politikasının da etkisizleştirilmesine zemin oluşturacaktır.

Kaynakça

- Andryevna, A. D, *SvobodaSovesti v Rossii; Sudba Zakonoprojektov Naçala XX Veka*, Petersburg, İzdatelstva, RGPU, 2001. (Rusya'da Vicdan Özgürlüğü; XX. yüzyılın başları yapılan tasarıların kaderi)
- Buryanov, S. A, "Konstitutionnie Garantii, Zakonadatelstvo, Zakonotvorçestvo v Sfere Svobodı Sovesti," Moskovskaya Khelsinskaya Gruppya, 2007. (Yasama ve mevzuat konusunda anayasal güvence kapsamında vicdan özgürlüğü)
- _____, "Naruşeniya Pravana Svabodu Ubejdeniy Sovesti i Religii: Religioznaya Diskriminatsiya, Neterpimost, (Na Primere Sobitij 2005-Naçala 2006), Moskovskaya Khelsinskaya Gruppya, Moskova, 2007. (İnanç, vicdan ve din özgürlüğü ihlalleri)
- _____, "Sudebnaya Parktikapo Delam, Svyazannım s Realizatsiey Pravana Svabodu Ubejdeniy, Sovesti i Religii," Moskovskaya Khelsinskaya Gruppya, Moskova, 2007. (İnanç, vicdan ve din özgürlüğünün gerçekleşmesiyle ilgili adli uygulama halleri)
- _____, *Svoboda Sovesti v Rossiyskoy Federatsii*, Moskova, 2012. (Rusya Federasyonunda Vicdan Özgürlüğü)
- Djalilova, A. Y, "Traditsii Veroterpimosti v Rossii," Narodı Severnogo Kavkaza v Obşerossiyskom Prostanstve, Materialı Vserossiyskoy Nauçno-Praktičesкой Konferentsii, Hasavyurt, 2011, s.101. (Rusya'da dini hoşgörü geleneği)
- Duggal, R. M, "the Model of Russian StatePolicy in the Sphere of Freedom of Conscience," Vestnik MGOU, *İstoriya i Političeskie Nauki*, 2/2011, s. 221.
- Erdoğan, Mustafa, "Sivil Özgürlük Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü," TGTV İstişare Toplantısı, 4-5, Kasım, 2000.
- Filatov, S, "Patriarch Kirill: two Years of Plans, Dreams, and an Uncomfor-

- table Reality," *The Russian Orthodox Church Under the New Patriarch*, РОССПІӘН, 2012, s. 9-69.
- _____, "The Vibrant Blossoming of the Enchanting Garden of Russian Spirituality: Twenty Years of Growth of Religious Diversity in Post-Soviet Russia," *ROSSPEN*, Moskova, 2009, s s. 19-20.
- Gradirovskiy, S. N., "İslam i Politika: v Poiskah Formi," *İslam v Rossii Vzgl'yad iz Regionov*, Aspekt Press, Moskova, 2007, s. 10-35. (İslam ve Politika: Biçimler Arayışı)
- Harman, Ö. Faruk, "Din ve Vicdan Hürriyeti," *DİA*, İstanbul, 1994, c. IX, s. 320.
- Konstitutsiya, "Osnovnoy Zakon" Rossiyskoy Sotsialistiçeskoj Federativnoy Sovetskoj Respubliki, <http://www.tarasei.narod.ru/konst1918.htm>. (Rusya Sosyalist Federal Cumhuriyetler Anayasası)
- Krasnojen M. E, *Kratkiy Kurs Tserkovnogo Prava*, Yuryev, 1900. (Kilise Hakkı Üzerine Kısa Değerlendirme)
- Kuzu, Burhan, "Din-Vicdan Hürriyeti ve Türkiye'de Laiklik Anlayışı," *TGTV İstişare Toplantısı*, 4-5, Kasım, 2000.
- Lukin, N. M, *Tserkov i Gosudarstvo*, Petersburg, 1919. (Kilise ve Devlet)
- Nabiyev, R.A, "İslam i Gosudarstvo," *İzdatelstvo Kazanskogo Universiteta*, 2002.
- Odintsov, M. İ, *Rossiyskiy Gosudarstvana Puti k Svabode Sovesti* (1986-1996 gg), Moskova, 1997. (Vicdan Özgürlüğü Yolunda Rus Devleti 1986-1996'lı yıllar)
- Svod, *Zakon Rossiyskoj İmperii*, Petersburg, Tom I, Ças I, Razdel I, 1906. (Rusya İmparatorluğu Kanunlar Mecmuası)
- Verhovskiy, A. M, *Ksenofobiya Svaboda Sovesti i anti Ekstremizm v Rossii v 2009 g*, *Ejegovnuh Dokladov İnformatsionno-analitiçeskogo Tsentra SOVA*, Moskova, Mart, 2010. (Rusya'da vicdan özgürlüğü ve yabancı düşmanlığı)
- Yeltsin, B, *Prizident Rossiyskoj Federatsii*, "Federalniy Zakon ot 26 Sentyabrya 1997." (Federal Kanun 26 Eylül 1997. yıl, Rusya Federasyonu Başkanı)
- Vasiliy, İ, *Turki-Mesketintsi v Stranah SNG na Sovremennom Etape: Faktor İslamizma*, <http://www.ru.journal-neo.com/node/15340> (Günümüz BDT Ülkelerinde Ahıska Türkleri: İslam Faktörü)

